

Noor-Eesti ja naised¹*Rutt Hinrikus*

„Lõpetasin täna ka Vuolijoki' „Udutaguste” lugemise. Koguni sümpaatline raamat. Kuid ikkagi naise kirjutatud raamat. Naisele näib üleüldse omane olevat miskisugune keskmine realismi-vool: ei midagi liig kõrget ega liig madalat, ilma et just igav oleks kuid ka ilma fantaasiata. Just ilma fantaasiata! Ialgi ei liiguta naise kirjutatud raamat hinge, ei ütle midagi ootamatut, ei pane pääd pööritama. Ka Aino Kallas, üleüldse vist parem naiskirjanik, mis üleüldse on olemas, on lõpulikult igavavõitu, kuiv ja luuletu.” (Vihma 1990: 93–94.) Selles Pariisis viibiva Friedebert Tuglase kirjas 29. aprillist 1914 Johannes Aavikule Eestisse sisaldub hinnang, mis ühelt poolt kiidab Aino Kallase absoluutselt parimaks naiskirjanikuks ja teeb ta teiselt poolt maatasa ning koos temaga ka kõik naiste kirjutatud raamatud. Tuglase arvamus ei sisalda mitte ainult hinnangut naiskirjandusele, vaid paari lausesse surutult ka ta toonast kunstikäsitust (keskpärase realismi põlgus, fantaasia väärtustamine).

Samasuguseid mõttekäike kohtame Aavikul. Juba tema esimeses kirjas Tuglasele 5. augustil 1908 on möödaminnes lausunud hinnang, et Paul Bourget' romaani „Õpilane” tõlke avaldamine oleks tähtsam kui „mõni tühine naiskirjaniku luuletuste kogu”. Tegemist ei ole pelga fraasi, vaid seisukohaga, mis kordub romaanis „Ruth”, mille nimitegelane, "[---] ehk küll ise naine, naiskirjanikkudest oma hinge-elu kohast rooga harilikult ei leia [---]” (J. Randvere 1980: 42). Kuid Aaviku üldistused on palju hõlmavamad, Randvere varjunime all ilmunud „Ruthis” tunnistab ta, et on vankumata kindel naisterahva mõistuslikus tühisem-olemises (samas, 10–11).

Kas oli see ajastule omane hoiak või lihtsalt poos? Kas oli Noor-Eesti eelkõige meeste projekt? Ehk võiksime küsida, kas ja kuivõrd iseloomustas misogüünia nooreestlaste suhtumist üldse? Aino Suits peab vajalikuks noort Gustav Suitsu meenutades kirjutada ta satiirilise suhtumisest naistesse (Thauvón-Suits 1964: 34) ja tunnistab, et pidas Suitsu toonaseid seisukohti vahel nii ülekohtusteks, et ei viitsinud nendega vaieldagi. Hella Wuolijoki meenutab: „Ei leidunud ühtki meesüliõpilase-naasklit, kes, kui ta saksa keelt oskas ja pisut kirjandusest huvitus, poleks lugenud sel ajal Weiningeri naisolemust häbistavat raamatut ja meie kiusamiseks sealts kõiksugu rõvedusi tsiteerinud. Ja neile lisandusid veel haiglast naistevihkamist õhkuvad Nietzsche tsitaadid. [---] Pole siis ime, et ka meie kõik naisküsimumusest innustusime. Olin juba Tartus lugenud Lilly Brauni ja Laura Marbachi ning teadsin, kes on Aleksandara Gripenberg [---].” (Wuolijoki 1996: 41.)²

Satiirilises suhtumises naistesse ei olnud midagi uut: soome kriitika suhtus 19. sajandi lõpul

¹ ETF grandi nr 7354 ja sihtteema nr SF0030065s08 toetusel.

² Lilly Braun (1865–1916), saksa sotsialist, feminist, kirjanik, isikuvabaduse kuulutaja; Aleksandra Gripenberg (1857–1913), advokaat, Soome Naisliidu esinaine; Laura Marbachi nimes Hella Wuolijoki eksib, ta peab silmas Laura Marholmi (1854–1928), Riias sündinud taani päritolu baltisaksa kirjanikku ja naisõiguslast.

naiste kirjutatud teostesse eriti ettevaatlikult, analüüsis neid eelkõige sugupoole keskselt, samastades teoseid nende autoritega ja omistades neile kõik naiselikuks peetud omadused (Hatavara 2001: 76–80). Peaaegu selsamal ajal Soome ja 20. sajandi esimesel kümnendil Eestisse jõudnud naisliikumist võib vaadelda euroopastumise projekti osana, aga ka vastureaktsioonina oma õiguste tasakaalustamata mahasurumisele.

Noor-Eesti kui liikumise seisukohalt tundub naisküsimus marginaalsena. Rahvust ehitaval ajal oli aktuaalsemaid küsimusi. Ent soovides saada eurooplasteks, ei saanud nooreestlased jääda kõrvale arutlustest Euroopas aktuaalsete kõneluste suhtes. Vajadusest reformide järele, demokraatiast ja naiste emantsipatsioonist räägiti 19./20. sajandi vahetusel kõikjal, üldine progressiusk segunes *fin-de-siecle*'i müstikaga, Nietzsche, Marx ja Darwin kõigutasid oma uute ideedega usku ja õnestasid kiriku aluseid. Eestisse jõudsid kõik need uued ideed mõnekümneaastase hilinemisega. "Selleaegse nooruse lektüüri hulka kuulusid Marx, Nietzsche, Brandes, – edasi Stirner, Ibsen, Tolstoi, Gorki jt. [...] Kui ühelt poolt levis Nietzsche evangeelium: individualism ja isikukultus, mis pidi olema modernse inimese elu sisu ja ülim mõte, siis teiselt poolt levis ka sotsialism, mis esikohale asetas materialismi, kollektiivi ja klassivõitluse." (Talve 1958: 289.)

Siinse käsitluse eesmärgiks on vaadelda vaid üht osa Noor-Eesti liikumise kontekstist, piiritleda naiste rolli Eesti avalikkuses, aga ka kolme juhtiva nooreestlase elus 20. sajandi alguses. Nooreestlaste naise-konstruksioonid, naiste kujutamine nooreestlaste loomingus ulatub kontekstist kirjanduslikku teksti, isegi teksti keskmesse. Kuivõrd seda teemat on hiljuti põhjalikumalt käsitletud kogumikus „J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris” (vt Hinrikus 2006), samuti artiklikogumikus „Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid” (vt Lindsalu 2006), markeeritakse käesolevaga vaid mõningaid ilminguid.

20. sajandi alguses valitses veel paljudes ringkondades arvamus, et naistele on valimisõigus ülearune (Mäelo 1957: 65–68). Nii nagu Eesti olud, nii oli ka eesti naiste olukord ajast maha jäänud, mis ilmnis võrdluses teiste maade oludega. Kui Aino Kallas abiellus, kolis Peterburi ja sealt Tartusse, tundis ta teravalt ümbritseva elu mahajäämust, millest ta oma kirjades ja päevikus kirjutas. Ta arvas, et naissoost sõbra ja mõttekaaslase leidmine ei tule naiste mahajäämuse tõttu kõne allagi. Ent eesti naiste mahajäämust märgati ka Eestis. Mihkel Martna avaldas aastal 1900 läbi kahe Rahva Lõbu-lehe artikli „Naisterahva küsimus”, milles küsis, miks eesti naisterahvas ei ärka. Üheks põhjuseks oli kahtlemata Eesti kui mahajäänud tsaaririigi osa aeglane areng. Tuglas nimetab toleaaegset Eestit „poolaasiaatliku suurriigi poolenisti Euroopasse ulatuvaks provintsiks,” mida 1905. aasta vapustused äratasid, suutmata põhjalikumalt muuta (Tuglas 1990: 153).

Noor-Eesti koguteoses „Võitluse päivil” (1905) ilmub Helene Taari ülevaade „Uue aja naisliikumine”, mis kõneleb naisliikumise ajaloost, naiste tööst ja haridusvõimalusest ning lõpeb üleskutsega: "Ärka, Eesti rahvas, tõuse üles, Noor eesti ja aita ka oma tütreid valguse poole jõuda!" (Taar 1905: 29). See on ainuke naisliikumise teema puudutamine Noore-Eesti väljaannetes. Samal ajal on alates uue sajandi esimestest aastatest ilmunud „naisterahva küsimus” paljude ajakirjandusväljaannete veergudele: kõigis olulisemates väljaannetes leiame mõne artikli naisliikumise

teemadel. Nii kirjutatakse 1902. aasta alguse Eesti Postimehe artiklis „Eesti naesterahva eest!” (Eesti... 1902), et eesti naine pole saanud eesti mehega võrdselt „edeneda”. Autori arvates on Eesti Soome oludega võrreldes maha jäänud. Autor nendib, et Eestis ei puudu mitte haritud ja andekad naised, vaid „Naesterahva ühisus”, samuti eri tüüpi koolid naiste kutseoskuste ja hariduse arendamiseks.

Sageli on naisküsimumst käsitlevad artiklid anonüümsed, erandiks vasakpoolse kallakuga ajaleht Uudised, kus ilmunud kirjutiste autoriks on enamasti Helene Õiglas. „Naisküsimumus on osa üldisest ühiseluküsimumusest, mille äraotsustamise poole inimesesugu küll pikkamisi, aga võimsalt sammub,” nenditakse ajalehes Virulane läbi nelja numbri ilmunud anonüümses käsitluses, mille alguses tuuakse välja kaks erinevat seisukohta naisküsimumuse suhtes. Esimese kohaselt saab naisküsimumuse ära otsustada, kui naisterahvale meesterahvastega poliitiliselt ja majanduslikult samad õigused antakse. Teise seisukoha järgi on naisküsimumuse peasiht „naisterahva vabastamine sugulisest orjusest, milleks praeguse aja abielu peetakse” (Virulane 1910). Mainitud ideed osutavad Ellen Keyle, kelle populaarsus on sel ajal haripunktis. Key „Abielu ja armastus” ilmus eesti keeles 1905. aastal, „Ema ja Laps” 1908. aastal, „Tuleviku naisterahvas” 1921. aastal koguteoses „Maailma ja inimsoo tulevik”. Muidugi luges tolle aja noorsugu uut kirjandust tavaliselt saksa keeles.

Kui 1902. aasta Postimees oli naisküsimumuse tõstatamisel pioneeri rollis, siis järgnevail aastail tuli ilmsiks, et ka selles küsimumuses läksid rahvuslike konservatiivide (Postimehe ringkond) ja vasakpoolsete vaadetega haritlaste seisukohad sageli lahku. Noor-Eesti ringkonda peeti üldiselt sotsialistlikuks. Ferdinand Kull iseloomustab: „Välja arvatud Aug. Kitzberg, olid teised „Noor-Eesti” toleaeegsed tegelased kõik enam-vähem sotsialistilise meelsusega, kaldudes kas revisionistlikku, sotsiaaldemokraatlikku või sotsiaalrevolutsionäärilise mõjupiirkonda” (Kull 1996: 29). Kogu nooreestiline kultuuritahe on saanud alguse oma kultuuri võrdlemisest teiste, Euroopa, aga eriti Soome kultuuriga. Juhan Luiga kirjutab 1917. aastal poleemiliselt: „Meie noored „fennomaanid” sattusid Nuori Suomi epigoonide mõjuvalda” (Luiga 1995: 276).

Tõepoolest, juba 19. sajandist alates, vähemalt pärast Koidula jt Soome-retki tunnistasid eesti haritlased, et Soome on arengus Eestist kaugel ees ja soomlased eestlastega võrreldes kultuurirahvas, kellelt on palju õppida. 19. sajandi lõpul läksid Soome õppima esimesed eesti tütarlapsed (näiteks Leeni Ploompuu). Johannes Aavik, Gustav Suits jt viisid mitmel 20. sajandi algusaastal läbi soome keele kursuseid, et selle maa ja rahva tundmist edendada. Villem Reiman saatis 1901. aasta sügisel oma vanema tütre Helmi, kes oli kaheksa-aastane, Helsingisse kooli, et „vaimu, mis meie S[aksa] ja V[ene] koolides valitsemas, [---] lapsest eemal hoida [---]” (Palm 1937: 85). Soome keele õppimine oli haridusjanulistel noortel hulgas üsna tavaline, kuigi Soomes õppimine jäi paljudele kättesaamatuks unistuseks. Tuglas meenutab oma esimest sõitu Helsingisse: „See oli esimene Lääne-Euroopa linn, mida nägin, hoopis teistsuguse ilu, puhtuse ja käitumise tasemega. Ja kõigepealt: Soome seim, Soome senat, Soome Ülikool, Soome pank – need olid mõisted, mida ei suutnud veel kujutledagi meie oludesse.” (Tuglas 1990: 100.) Naiste hariduse kõrgem aste

piirdus Eestis saksakeelse *Töughterschule*ga, kus pearõhk oli „naiselikel” ainetel (keeled, kaunid kunstid). Paljude naiste tööalase karjääri tipp oli lapsehoidja koht Venemaal.

Revolutsioon avas täiesti uusi võimalusi enese määratlemiseks kultuuris ja ühiskonnas. Selle tormi eelseid meeolusid ühiskonnas on eritlenud pea kõik memuaristid. Marta Lepp, kes aktiivselt revolutsioonisündmuste osales, vastandab vanade ja noorte hoiakuid. Noorte ebamäärast tungi väljendab ta nii: „Andke teed! Meie tuleme! Meil on kitsas!” (Lepp 1922: 5.) Eriti rõhutab Lepp vene idealistide revolutsiooniliste ideede mõju osale noorsoost, keda joovastas maailmaparandamine ja vabadus (samal, 11).

Tütarlastele mõeldud venekeelne Puškini Gümnaasium avas ukse Tartus 1899. aastal. Saksakeelsete koolide kõrval langes eesti perede valik sageli just sellele: eesti soost tütarlaste arv (ca 150) ulatus 19/20. sajandi vahetusel ligikaudu pooleni õppijaist. Õppurite hulgas oli palju hiljem tähelepanuväärseid naisi, esimesi naisrevolutsionääre (Alma Ostra, Lilli Ibrus, Alma Ani) ning vasak- ja parempoolseid ühiskonnategelasi. Aastail 1901–1904 on selles koolis õppinud, seejärel Helsingi ülikoolis jätkanud Ella Murrik (aastast 1908 Hella Wuolijoki), kes on kirjutanud mälestused oma õpingute aja Tartust ja Helsingist. Mälestused on alati „minevik olevikus,” noore inimese maailm, kaardistatud elukogenud inimese seisukohtade ja tagantjärele tarkuse kaudu. Wuolijoe „Koolitüdrukuna Tartus”, elav ja selgete rõhuasetustega raamat, on eesti naisajaloo jaoks asendamatu allikas (vt Wuolijoki 1995). Oma teises samal, 1945. aastal ilmunud mälestuste raamatus „Ülikooliaastad Helsingis” meenutab Wuolijoki korduvalt, et eesti naised olid soome omadest tugevalt maha jäänud, Soomes oli kätte võidetud palju õigusi, mille eest Tartus alles võideldi. Eesti haritud, aktiivsete kultuurihuviliste naiste ringid olid üsna ahtad isegi keskustes, Tallinnas ja Tartus, rääkimata teistest paikadest (vt Wuolijoki 1996). Kirjeldades Tallinna haritud eesti ringi, loetleb Marta Lepp oma mälestuses sinna kuulunud naisi, nimetades vaid Marie Underit ja ajakirjanduses töötanud Helene Õiglast. Ta kirjeldab, kuidas noored naised püüdsid Tallinnas rääkida eesti keelt ja kuidas seda võõrastati (Lepp 1922: 16). Seltskonnas valitses saksa keel ja paljudes mälestustes on juttu, kuidas „iga köögitüdrukki püüdis seda porssida,” sest võõrkeeli kõnelevaid isikuid peeti „peenemaiks ja haritumaiks” (Mäelo 1961: 12). Keele valik tähendas seisukoha võtmist tuleviku ehitamisel.

Keeleküsimus ei olnud kõrvaline, sest võitlus enesemääramise eest käis sageli kodude, eriti linnakodude kaudu, kus seisti valiku ees, kelleks kasvatada lapsed. Paljud eesti haritlased loobusid just sajandivahetuse paiku saksa keele kasutamisest. Nii kirjutas Lui Olesk Minni Kursile 3. aprillil 1903: ”[---] täna kirjutan Eesti keeli. Kui Sa ka igast sõnast ehk aru ei saa, mõttest ikka saad.” (EKLA, f 185, m 29: 4, l 45.) 1905. aasta revolutsiooni eel joobuti vabaduslootusest ja oldi valmis end ohverdama. Põrandaaluste revolutsiooniliste ringide tööst võtsid osa ka gümnaasiumitüdrukud. Hella Wuolijoki meenutab: „[---] teadsin, et vastupanu Tsaari-Venemaale pole kerge ja et ka eestlased, et ka Tõnisson olid pidanud nendega kokku leppima, et kasutada neid ära meie vihatuima vaenlase sakslaste vastu” (Wuolijoki 1996: 33).

Maailma parandamise fanatismile lisandus sageli ka naisõiguse fanatism. Sotsialistlikud

ja individualistlikud ideed viisid kodanliku abielu eitamiseni. 1905. aastal teatasid ajalehes oma abiellumisest Minni Kurs ja Lui Olesk. Sellega kaasnes vastuolu seltskonnaga, kohati isolatsioon, mida alles aastad ja ühiskondliku arvamuse teisenemine leevendasid.³ Abiellu astumisest teatasid ajalehes samuti 9. septembril 1905 Eduard Vilde ja Linda Jürman (Alttoa 1965: 113). Kodanliku abielu seesugune vormistamine jäi siiski väheste julgustükiks. Abielu peeti veel väga siduvaks, see oli peaaegu igavene liit, abielu lahutamine naise algatusel oli peaaegu võimatu. Mees kontrollis naise varandust ja naise seksuaalsust, naise osaks oli kuuletuda. Kui Marie Under tahtis 1916. aastal abielu lahutada, ei saanud ta selleks luba. Avalikes aruteludes moraaliküsimuste üle keskenduti kõlblusele ja rahva tervisele, millega seostati karskuse ja hariduse teemad, laiemalt rahvuse tulevikuperspektiivid.

Poeglaste ja tütarlaste õpetus kulges pärast algklasse eraldi koolides, siiski suhtlesid mõlemast soost noored tavaliselt vabalt ja ilma täiskasvanuteta. Näiteks meenutab Lucie Nipman (Martna), et tutvus Anton Hansen-Tammsaarega 1903. aastal, olles 15-aastane Tallinna Tütarlaste Gümnaasiumi õpilane: „Pühapäeviti käisime mõnikord minu vanema õe Franziscaga Tammsaaret külastamas. Ta elas ühes väikeses möbleeritud toas [---]. Pärast lühiajalist istumist läksime harilikult Kadriorgu jalutama.” (Nipman 1978: 102.) Üliõpilase Gustav Suitsu külaskäikudes üliõpilase Aino Thauvóni üürituppa ei näinud korteri perenaine midagi võõrastavat, vaid pakkus lahkelt kohvigi, nagu selgub Aino Suitsu mälestusest (Thauvón-Suits 1964: 24). Eesti ja soome talupäritolu tütarlaste seisus ei nõudnud järelevaatajat.

Naiste avalikku ellu toomise esimesi samme oli naistele kutsehariduse võimaldamine, sest töökäsi vajati järjest enam. Tartu Eesti Põllumeeste Selts korraldas 1906. aastal esimesed käsitöökursused, järgmisel aastal korraldas neid vastasutatud naisselts, 1910. aastal asutati Marie Sapase poolt esimene aiamajanduskool ja 1911. aastal Mari Raamoti poolt esimene kodumajanduskool tütarlastele. Soome eeskujudel hakkas levima keha karastamine ja tütarlaste võimlemine. Terved eluviisid pidid olema peale muu ka vastukaaluks ühiskonnas levinud alkoholismile, mis laostas paljusid perekondi moraalselt ja varanduslikult. Naiste kaasamisel karskusliikumisse loodeti ema eeskujule perekonnas, samuti otsiti asendustegevusi alkoholi pruukimisele. Johan Kõpp kirjeldab, kuidas Laiuse karskusselts püüdis kõnekoosolekute kõrval korraldada perekonnaõhtuid, mis pidid pakkuma hubast koosviibimist alkoholita ja ilma keskööni kestva tantsuta: „Koosviibimisi sisustas koorilaul, vahel ka ühislaul, lühike kõne [---], väike näitemäng, ringmängud ja tants. Meeleolu oli tavaliselt rõõmus ja hea, osavõtt seesugune, et saal oli parajasti täis.” (Kõpp 1991: 165.)

1906. aastal asutati naiste rolli tugevdamiseks ja haridusvõimaluste parandamiseks, aga ka kaugemaid rahvust ehitavaid eesmärke, eelkõige naise emarolli silmas pidades Tartus E.N.K.S. Tütarlaste Gümnaasium, millest kujunes kvaliteetse emakeelse hariduse andja paljudele

³ Selle kohta pakub allikmaterjali Minni Kurs-Oleski ja Lui Oleski kirjavahetus aastaist 1899–1910 (EKLA, f 185, m 27: 20, 29: 4).

põlvkondadele. 1907. aastal avas Tallinnas ukсед Elfriide Lenderi asutatud eragümnaasium tütarlastele, selle järel gümnaasiumid veel mitmes paigas (näiteks Otepääl 1907, Viljandis 1908, Paides ja Kuressaares 1909).

Kuna hariduse kõrgemat astet võimaldasid Eestis naistele vaid eraülikooli kursused (1905–1908 oli naistel vabakuulamise õigus ka Tartu Ülikoolis), viis tung haridusele naisi kõrgharidust taotlema saksakeelsesesse Euroopasse või siis esimesena naisi kõrgkooli lubanud Põhjamaadesse, peamiselt Soome.⁴ Soomes õpiti ülikooli kõrval ka mitmeid erialasid, mis Eestis veel puudusid. Esimesed eesti naised said kunstihariduse Helsingis Ateneumis juures avatud kursustel (näiteks tarbekunstnik Juuli Suits), paljudel juhtudel kulges stuudium katkendlikult ja jäi lõpuni viimata (näiteks Ella Saul).

Kodust kaugemale õppima asumine polnud paljudele jõukohane. Seepärast küsib Helene Taar, kas oleks liiga raske vaeste naisüliõpilaste heaks mõni pidu korraldada? „Kahetsemise väärt on see, et Eesti haritlased küll naesterahva hariduse tungi äratada püüavad, aga kui mõned naisüliõpilased majandusliste kitsikuste pärast ülikoolist ärapeavad jääma, siis nendest äratajatest ühtegi ei leidu, kes käe abiks välja sirutaks” (Taar 1905: 29). Õppimisele järgnes sageli vaevaline kohaotsimine. Marta Sillaots meenutab, et kooli lõpetamine ei andnud mingeid õigusi, koduõpetaja kutse saamiseks tuli sooritada vastav eksam. „Paljud kooliõdedest – suurärimeeste, majaomanike, jõukate vabakutseliste tütreid – ei vajanud ametioskust, võisid muretult seltskonda astuda ja mehelminekut ootama jääda. Kuid milliseid väljavaateid ja võimalusi oli neil, keda vanemate seisund ei lubanud koju jääda koju jõudeelu elama?” (Sillaots 1939: 89.) Sillaots vastab ise, et „sünnis” olid koduõpetajanna koht vene või baltisaksa peredes. Üksikuist said riigiteenistujad, kontoriametnikud, kooliõpetajad. Mari Raamot meenutab: „Meie, eesti neiud, olime vene kõrgetes perekondades lugupeetud ja hinnatud töäjõud” (Raamot 1962: 63).

Hariduse lisandumisega suurenes naiste soov kaasa rääkida mitte ainult perekonnas, vaid ka ühiskonnas. Iseseisvad naised hakkasid pärast kooli lõpetamist tegutsema ka ajakirjanduses (Marie Koppel, Marie Reiman). Ilmumist alustasid naiste käsiraamatud mitmesuguste oskuste omandamiseks, näiteks Käsitöölehe lisa Naesterahva Töö ja Elu (1911). Ajakirjandus oli teeks avalikku ellu peale tegijate ka lugejatele.

Kirjutamise kõrval jõudsid naised avaliku tunnustuseni muusikas (Aino Tamm, Paula Brehm, Miina Härma) ja samuti teatrilaval. Suurt kutseoskust nõudvad ametid, nagu arstid, hambaarstid, juristid, said naistele kättesaadavaks hiljem. Kuigi koolidesse oli tee haritud naistele lahti varem, ei olnud neil õpetajakoha saamisel meestega võistelda kerge – valiku tegid mehed. 1907. aastal asutati Tartu Eesti Naesterahva Selts. Kümme aastat hiljem, 1917. aastal, toimus Tartus I Naiskongress. Selleks ajaks oli loodud juba mitmeid naiseltse, sh Eesti Naisüliõpilaste Selts (1911).

⁴ Doktorikraadini jõudis esimesena Aliide Teemant-Bernis, esimeste hulgas olid ka *PhD* Johanna Sild-Rebane (1911) ja *dr. med.* Aliide Poom-Teemant (1914).

Kirjutamine oli avanud ühe olulise enesepositsioneerimise võimaluse kultuuris. 20. sajandi alguses oli avalikkuse ette astunud ajakirjanduse või luuleantoloogiate najal arvukalt luuletajatare, kes laulsid küll „eesti laulu”, kuid ei küündinud kõigutama Anna Haava positsioone.

Lilli Suburg (1841–1923) oli sel ajal juba tagasi tõmbunud ja kirjutas memuaare – iseenesest tähelepanuväärne fakt, sest kuigi me saame eesti memuaristika ajalugu käsikirja jäänud mälestuste abil märksa varem alustada, on just Suburg selle traditsiooni olulisemaid alusepanijaid. Ka Elisabeth Aspe (1860–1927) peateosed („Ennosaare Ain”, 1888; „Anna Dorothea”, 1891) kuulusid 19. sajandisse. Mitmed kirjandusse pürgijad esindasid pigem järelärkamist, kuid olukord muutus kiiresti ja 20. sajandi uue kirjanduse autorite hulgas oli varasemast palju arvukamalt naisi.

Liisa Perandi (1879–1946) debüteeris 19. sajandi viimasel kümnendil, avaldas uue sajandi alguskümnenditel jutte naiste elust. Marta Reichenbach (1887–1969, hiljem Marta Sillaots) alustas 1909. aastal kaastööga ajakirjandusele ja avaldas esimese raamatu „Algajad” 1912. aastal. Olevikus ja Postimehes ilmusid Alide Erteli (1877–1955) esimesed proosapalad. 1903. aasta detsembris kirjutas Suits Aavikule kaastöödest uue ajakirja esimesele numbrile: ”Ilukirjandusikka töösid on küll: Neiu A. Erteli poolt pikem jutustus E. intelligenzi elust [---]” (Jõgi 1969: 551). Seda jutustust ei ilmunud (kas ei valminud või jäi muudel põhjustel avaldamata), kuid Gustav Suitsule ei olnud Ertel tundmata autor. „Kiirte” esimeses albumis oli ta 1903. aastal avaldanud Erteli lühijutu. 1910. aastal ilmus Ertelilt romaan „Rooste”, hilisemas jutuloomingus taotleb Ertel esitleda 20. sajandi kirjanduse teemasid (uus naine jm). Algupärasesse kirjandusse andsid oma panuse ka 1905. aasta revolutsioonilised naised Marta Lepp ja Alma Ostra, esimene oma mälestuste kolme vihikuga (1922–1927), lühiproosaga ja romaaniga „Haabvere” (1926); teine romaanidega „Aino” (1923) ja „Lendva” (1936).

Luules oli naisautorite arv märksa suurem. Esimesena omataoliste seas ilmus 1897. aastal „Eesti Nais-luuletajate Album”. Selles astuvad ette Elise Aunvert, Elise Aun, Wilhelmine Ederberg, Aadi Aavakivi, Alide Ertel, Anna Haava, Maria Haava, Liidia Koidula, Anna Prants, Miina Vahtrik, Leena Gross, koostaja Elly Feltmann ise ning paljud teised – kokku kolmkümmend kaks nime (vt Feltmann 1897). Neist tänaseni on tuntud Lydia Koidula ja Anna Haava, paljud nimed on tänaseni võõrad.

Eelmisest hoopis enam on kõnes olnud Auguste Kaarna antoloogia „Eesti luuleilm” (1913). Väljaanne koondab 876 leheküljel 106 autori loomingut, kelle hulgas on ka palju naisi (näiteks Marie Heiberg, Liisa Reinvald-Perandi, Elisabeth Aspe, Anna Haava).

Vaid üksainus naine kuulus algusest peale nooreestiliku uuendusliikumise kultuurikõnelustesse. Selleks oli soomlanna, Soomes hariduse saanud Aino Kallas, „ainuke naiskirjanik, kes meile kaastööd saatnud”, nagu Gustav Suits teatas 1904. aastal, kui esimene album oli trükki antud. Hämmastav on see kiirus, millega Aino Kallas sai ülevaate eesti kirjanduspildist ja löi käsituse ees seisvatest ülesannetest. Kui vaadata Aino Kallase 20. sajandi alguse loomingut eesti kirjanduse taustal, „[---] ilmneb, et ta järgib üllatavalt täpselt eesti kirjanduse mõningaid suundi, nimelt neid, mida esindab Noor-Eesti” (Laitinen 1972: 272).

„Noor-Eesti” albumites ja ajakirjas Noor-Eesti esinevast kokku napilt kümnest naisautorist kohtame Aino Kallast kõigis viies albumis. Kolmes albumis ja kahes ajakirjanumbris on veel Marie Underi luuletusi, kahes albumis Hella (Ella) Murriku ja Marie Heibergi kaastöö. Ajakiri Noor-Eesti avaldas kaks Aino Tavia (Thauvóni) kunstiülevaadet. Mitmed naisautoreist (Anna Haava, Marta Lepp, Helene Taar, Leena Mudi, Aino Thauvón) on pigem juhukülalised, kelle seas on nii unustatud (Taar, Mudi) kui tuntuks saanud (Under) nimesid. Aino Kallase kõrval tõusevad Noor-Eesti väljaannete naisautoritest esile Under ja Heiberg. „Noor-Eesti” I album sisaldab Underi „Ema laulu” (Mutti 1905), Noor-Eesti ajakirja viimases numbris avaldatud Underi sonetitsükkel „Kevadelaulud” tunnistab märgatavat edasiminekut ja juba küpset luuletajat (Under 1910/11). Marie Heibergi luulet ilmus peale paari albumi meeldejääva valikuna Marie Heinamäe nime all koguteoses „Võitluse päivil”.

Eespool nimetatutest võiks kujuteldavale esimeste nooreestlaste grupipildile asetada ühe naise – enesekindla Ella Murriku, sündinud samal aastal kui Friedebert Tuglas (1886). Ühine kooliaeg Tartus, küll eri koolides, kuid samadest koolinoorte aktsioonidest osavõtt, sarnased kirjandushuvid, ühise vaimse ruumi tunne – kõik see oleks võinud temast teha pühendunud nooreestlaste, kui ta poleks kaldunud, võib-olla Jaan Tõnissoni mõjul, varakult poliitika poole.⁵ Oma esimese jutu kirjutas Murrik 17-aastaselt (1903), järgmisel aastal lõpetas ta kooli kuldaurahaga nagu ka Gustav Suits. Esimesena jõuab Helsingi ülikooli Ella ja Suits kirjutab talle kadeda igatsusega: „Sina oled siis sääl ilusas, kaunis, joovastavas Helsingis. Sinu unistused on täide läinud.” (Mihkla 1966: 115.) Järgnevas kirjas 13. novembrist 1904 uurib ta õppimisvõimalusi Helsingis ja kiidab Ellat: „Mis, – Sa olevat Saksa proseminaris ühegi kõne pidanud, mis väga hästi korda läinud. Igatahes äratad Sa tähelepanemist.” (Samas, 116.)

Saamata õieti nooreestlaseks, sai Ella Murrikust, kes Soomes 1908. aastal abiellus, soome poliitik ja ettevõtja proua Wuolijoki, aga ka kirjanik Hella Wuolijoki, kelle tuntus Euroopas ületas nooreestlaste oma. Esimese näidendi „Talulapsed” (1912) töötas ta ümber ja kasutas sama perekonnaloolist ainet oma 1914. aastal ilmunud esikromaanis „Udutagused”, mis jutustab endise Mulgimaa idüllilist paratamatust kadumisest uue aja tulekul. Hella Wuolijoe esikromaaniga järg „Udutaguste Leeni Tartus” (1933), aga ka näidendid keskenduvad sajandi alguse naise eneseteostuse probleemidele. Paradoksaalselt on Wuolijoe iseseisvate naiste jaoks unelmate lahenduseks – abielu jõuka, sotsiaalselt kõrgema staatusega mehega.

Kuigi Noor-Eesti liikumise hälliks võib pidada Tartut, sündisid nooreestluse ideed ka Eesti teistes paikades. Nii meenutab Kaarel-Robert Pusta Tallinna keskkoolilõpilaste sõprusühingut Lindanisa, mis oli „algul rahvuslik ja nooreestiline,” kuid kus hiljem „uuriti Marxi ja vaieldi selle üle, kas olla enamlane, vähemlane või sotsiaalrevolutsionäär” (Pusta 1960: 53).

5 Poliitikasse ei läinud ainult Ella Murrik, vaid ka teisi naisi, näiteks Minni Kurs-Olesk.

Johannes Aaviku noorus Kuressaares on seotud sealsete noorte nooreestlaste ringiga. 1900. aastal oli Aavik Kuressaare Poeglaste Gümnaasiumi seitsmenda klassi õpilane, Villem Grünthal oli neljandas klassis. Kujunenud õpilasringis oli ka tütarlapsi – Linda Klauren, Edith Reichardt jt. Ringi juhiks sai pärast Aleksander Jaksonit Johannes Aavik. Nime *nooreestlane* leidmise seostab Aavik hiljem tõuke saamisega Nuori Suomilt. Ajakiri Nooreestlane oli käsikirjaline, seda ilmus 1901–1905 umbes parkümmend numbrit. Huvi äratavad siin eriti Aaviku artiklid ja Grünthali luule, ringi tütarlastest tegi kaastööd Linda Klauren. Vaikses ja idüllilises Kuressaares, nagu nendib Suits, kasvas seltskond kõrgetasemeliste huvidega algupäraseid isiksusi.

Loeti ja tõlgiti Gabriele D'Annunziot, Max Nordaud, Paul Verlaine'i jne. Ringi tüdrukuist oli kõige enam vaimseid huvisid Linda Klaurenil. Kirjade ja Aaviku päeviku põhjal oli just tema teistest enam Aaviku mõttekaaslane. Ta kirjad tunnistavad suurt lugemust (Otto Weininger, Maksim Gorki, Leonid Andrejev, Ivan Turgenev, Henrik Ibsen, Knut Hamsun, Oscar Wilde jt). Haritud ja intelligentsed neiud seisid pärast kooli valiku ees: kas minna mehele või tööle? Weiningeri ja D'Annunziot lugenud tüdrukute jaoks nappis Eestis sageli mõlemaid väljavaateid. Linda Klauren läks koduõpetajaks Kiievisse, sealt edasi mujale Venemaale.

Kuressaares kasvanud Johannes Aavik oli üks kõige laiema kirjanduslik-filosoofilise eruditsooniga noorukeid, kelle meeliskirjanike hulgas olid mitmeid modernismi tippautoreid. Ta oli epistolaarne suhtleja, kes vahetas kogu elu, eriti aga nooruses, väga meelsasti kirju, sealhulgas paljude naistega. Aaviku salapäevik on täis erootilisi igatsusi ja fantaasiaid. Ent noore Aaviku igatsusilma ei täida oma sõbrannadele mõeldes ainult erootilised ulmad, sageli on need loominguilised fantaasiad. Korduvalt kirjeldas ta päevaraamatu vormis teost: „See oleks unistus ja idüll, kuid samal ajal psühholoogilik analys. [---] kui tast see peenike ja suurtsugu kunstitöö tuleks, mis temast teha tahaks, siis saaks see Eesti kirjanduses midagi uut ja algupäralist olema.” (EKLA, f 275, m 2: 13, l 2.) Kirjutades on kavatsus teisenenud ja ta pihib muutunud ideest, mida peab maailmakirjanduses ainulaadseks: armastusromaani kirjutamisest, kus tundmuse objektiks kaks daami ühekorraga. Päeviku kasuks langeb pikki perioode päevikut pidanud Aaviku valik mitte ainult vormi käepärasuse tõttu. Hinnates kirjanduse refleksiivsust ja kontemplatiivseid kirjeldusi, laenas ta oma päevaraamatu pealkirjaks „Dichtung und Wahrheit”. Kõigil ta ilukirjanduslikel katsetustel oli üksainus teema, naise kujutamine: Ruthina, Estrina, Angelikana (vambina ja orjatarina, valitsejana ja teenijana, kuid samas ka iseseisva naisena).

Arvustuses Ernst Petersoni „Elsa” (1912) kohta tunnustab Aavik, kes naist mehest üldiselt vaimsel madalamal arengutasemel näeb, siiski ka naise iseseisvuspüüdlusi, kuid heidab ette, et Peterson vägivallatseb „naise hingeelu seaduste” kalla: „On öeldud, et „Elsa” naisliikumise, naesterahva emantsipatsiooni kaitsekiri on, et sääl naesterahva suguliku vabaduse põhjusemõtet välja kuulutataks. Jah, mis feminismusesse puutub, väga hää. Kirjutage meile feministlikka romanisid, vaimustage meie naisterahvaid suuremale iseseisvusele, seadke neile kõrgemaid ja iseseisvamaid naistüüpuse eeskujuks. Kõik see on väga tänuväärt ja soovivat. Kuid ärge vägivallastage

sellepärast naesterahva hingeelu seadusi, ärge langeke võimatuse ja absurdi sisse, nagu Peterson seda selles oma viimases novellis teeb.” (EKLA, f 275, m 20: 15, l 13–14.)

Aavik on vastuoluline ja niisama vastuoluline kui ta kujutus naisest, on ka ta suhe naistega. Ta kirjad on ideede kroonika: ta räägib nendes oma naistuttavatele oma erinevaist kavatsustest, palub luba kasutada oma sõbrannasid prototüüpidenä.

Tartus leiab Aavik 1914. aastal uue muusa ja mõttekaaslase, Maria Lentso (aastast 1916 Arak). Maria Lentso on veel üks haritud naine 20. sajandi algusest, kes ei ole jätnud jälge kirjan-
dusse (pisut küll tõlkinud), kuid jätnud jälje mitme kirjaniku südamesse ja sedakaudu ka luule-
lukku. Just Maria Lentso oli mitme Henrik Visnapuu varase perioodi luuletuse inspireerijaks.⁶
Võime nentida, et kõigist nooreestlastest tundis just Aavik kõige enam huvi „naesterahva emant-
sipatsioonist” vastu. Vaatamata sellele, et ta naist mehega võrdväärseks ei tunnistanud, tundis
ta kõige palavikulisemalt huvi naise enese vastu. Sellest huvist kasvas välja ka Aavik-Randvere
ideaalne naine essees „Ruth”, reaalsuse ületamise katse ja esteetiline manifest ühtaegu.

Gustav Suits on intellektuaalsemaid eesti luuletajaid. Suitsu nooruse muusad on kinnitatud
kirjanduslukku kindlamini kui paljude teiste eesti kirjanike südamedaamid: Jaan Roosi rohkete
andmetega käsikirjale Gustav Suitsu elukäigust 1886–1943 (vt EKLA, f 236, m 17), mis valmis
1950. aastail, järgnevad abikaasa Aino Thauvón-Suitsu „Gustav Suitsu noorus” (1964) ja tütar
Helga Suits-Kangro „Aino ja Gustavi lugu” (1987).

Gustav Suitsu naise ja tütre mälestused esitavad ja analüüsivad noore Gustavi ja Aino kirju.
Neis raamatuis sulavad tervikuks pühendus, mälestus, tõlgendus ja amatööri siirus. Nad annavad
küll fragmentaarse ja subjektiivse, kuid siiski eheda ülevaate tundekasvatusest ja armastusest kui
institutsioonist 20. sajandi alguses. Varakult oma missiooni teadvustanud Suitsu jaoks ei olnud
Soome midagi uut, neli suve oli ta juba veetnud siin koduõpetajana. 6. augustil 1903. kirjutas
ta Tuglasele oma isiklikust elust: ”Üleüldiselt aga on see väga kirju. Lõbusõidud, võõraste vas-
tuvõtmised, võõrsil käimised, jahilkäigud, kalapüügid, naisinimesed [---].” (Andresen 1976: 86.)
Gustav Suitsu päevikust ja mälestustest on säilinud vaid üksikuid fragmente, millest üks leht
algab sõnadega: ”Siis noor armastus... See südamelugu sai oma alguse ühel suvisel õhtupooli-
kul, üle Pühajärvi ja Näsijärvi vete libiseval laevasõidul, mille lõpuvalguseks oli Virrat.” (EKLA,
f 279, m 13: 6, l 2.) Siin osutab Suits ise epistolaarsele romaanile suurkaupmehe tütre Marie
Seidenschuriga, Suitsu luuletuste Kevadetüdrukuga. Nende tutvus algas 1903. aasta suvel ja
kestis mitu aastat. See oli luuletaja armastus, seisuseülene, salajane. Aino Suits nendib: ”Lugenud
Gustav Suitsu ja Kevadetüdruku kirjavahetust, saan aru, et noormehe armastus Kevadetüdruku
vastu on alguses ainult teoreetiline, ainult literatuur, sest noored on teineteist näinud ainult kaks
korda [---]” (Thauvón-Suits 1964: 30).

⁶ Maria Lentso-Arak oli kirjavahetuses Johannes Aaviku, Henrik Visnapuu, Aleksander Elleri, Hanno Kompuse
ja Andrus Saarestega. Visnapuu kogus „Amores” (1917) on Marie Lentsole pühendatud mitu varem kirjutatud
luuletust, näiteks ”Maria”.

Tundeelu, nagu kogu elu, allus ajastu käitumismallidele. Marie ja Gustav kohtusid viimase õpingute ajal kaks korda nädalas, peale selle vahetati pikki kirju. Mõlemad kirjutavad, millega nad tegelevad, mida loevad, millest mõtlevad. Räägitakse ka tunnetest, isegi kihlutakse salaja. Kirjadena jäädvustatud romaan oli salapärane, romantiline, platooniline, kuid mitte lõpmatu. 1905. aastal algas Suitsu kirjavahetus senaatori tütre Therese Vuorenheimoga, kes oli uue ajastu naine. Iseseisev neiu hoolitses oma lasteaia kasvandike eest ja tundis huvi ühiskonna probleemide vastu. Üheskoos Theresega muretsetakse revolutsioonijärgse põgenikevoolu pärast. Kirjutades, kuidas ta käis palverännakul Sofia Kovalevskaja⁷ haul, tuleb Suits meelde Sofia Kovalevskaja sõnu sellest, et end tööle pühendades valis ta halvema osa elu suurel peol. See lause pakub mõtlemisainet ja näib, et see ongi esitatud Theresele järelemõtlemiseks.

Kommenteerides mõlemaid kirjavahetusi, osutab Aino Suits, et kahele soome muusale eelnes Gustavi esimesel Soome-suvel veel üks temast vanem neiu, kellele 17-aastane nooruk saatis kosi-miskirja. See auahne katse oma luuletajatulevikku kindlustada oli ühtaegu naiivne ja sihikindel, omamoodi *die Erlösung des Mannes durch das Weib*. „Ühtaegu kolme Muusat südamesse suled,“ meenutab luuletaja ise hüvastijätupoemis „Ohvrisuits“ (Suits 1963: 412). Suhet muusadesse võiks võrrelda ka daami teenimisega trubaduuri poolt, Kevadetüdruku kirjades on vahel kasutatud trubaduuri nimetust. Inspireerijad toitsid poeetilist minailma, kuni elu pakkus kangemat jooki. Nii nagu Suits leiab aated ja paleused luules, jätab ta luules nendega ka hüvasti. Suitsu luule-tuste tekkelugusid käsitlenud Nigol Andresen nendib luuletuse „Maikellukesed“ analüüsi puhul: „Meeleavalduslik hüüe „On hüüdnud mind teistsuguste kellade suu, / käi järe! kutsund Vabaduse jumal“ jääb valitsema kogu luuletust“ (Andresen 1983a: 19). Andresen kinnitab: „Suitsu elu ja tema luule vaheline seos juhib ta poeesia allikate värskuse tunnetamiseks aina pöörduma ta elu-faktide poole“ (Andresen 1983b: 103).

Helsingi ülikoolis õppiva Aino Thauvóni ja Gustav Suitsu tutvus algas 1906. aastal, mil eesti luuletaja märkas pietistlikult range kasvatuses saanud *Pastorentochterit*, soome-rootsi taustaga üliõpilast, kes oli lugenud „Elu tuld“, kuid ei tundnud huvi autori vastu. Soov Ainot kasvatada („Teist võib midagi saada“) pörkas vastupanult tagasi, kuid „Liginematu“ („Tähtede öde, ei anna end pihku, / haldjana põgeneb ägeda eel“ (Suits 1963: 133) sügav ja sirgjooneline loomus veetles. Tutvuse süvenedes jätkusid mitmed kõnelused ja vaidlused kirjades. 1908. aasta alguses kinnitab Aino varasemaid etteheiteid pareerides: “[---] võid ka sellele kirjas vastu vaielda, oma vaenlasele, keda kutsud „feminiinseks estetismiks“, mina olen siin teinud enese niisuguseks nagu ma olen, see on sinu oma asi, kas hoolid ainult sellest, keda pead puhtaks kullaks“ (Suits-Kangro 1987: 23–24). Gustav Suitsu järgnev kiri selgitab, mis on tema jaoks „feminiinne estetism“. Suits kirjutab Aino Kallase kohta: „Siin on ometi naine, kes ennast ortodoksiast on vabastanud ja teiseks sellest, mida mina „feminiinseks estetismiks“ nimetan ja „sentimentaliteediks“. Tema on

⁷ Sofia Kovalevskaja (1850–1891) oli vene matemaatik, naisõiguslane ja kirjanik. Töötas esimese naissoost professorina Stockholmi ülikoolis, suri ootamatult.

vabanenud ka sellest, mida tema ise aga „liig-idealismiks” nimetab, ta on suutnud „emantsipeerida!” (Suits-Kangro 1987: 25.)

Suits taunib ilutsemist ja tundlemist ja nõuab väljavalitult mõtteselgust. Gustavi mõju Ainole ja tahe teda vaimselt enesega sarnasemaks vormida on tugev, kuid ka Aino ei ole vahast ega nõus iga vormiga. Kirjavahetus jäädvustab kahe noore inimese arengu kõige elavama järgu, milles meeleolud vahetuvad ja elunukrus asendub elamise ahnusega. Aino kirjutab: „Tahaksin, et säilitaksime järgnevale maailmale tänu ja rõõmu elamusi” (Suits-Kangro 1987: 51). Aino Kallas nendib esseekogus „Nuori-Viro” (1918), et Suitsu luules on erootikal kõrvaline koht (Kallas 1921: 68). Poemis „Ohvrisuits” tunnistab autor: „Ju veedelnd koolipingilt elu mitmepalgne, / ei viirunud neis soontes ihadeta piim” (Suits 1963: 406). „Pärimus moraalne” kammitses luuletajat, mitte ta värsse, moraalsed hinnangud noore Suitsu provokatiivsele luulele kajasisid vastu kolmveerand sajandit.⁸

Aino Suits on oma mälestustes juhtinud tähelepanu Suitsu luule elulisele lähtepinnasele. Samuti on Nigol Andresen Suitsu luuletuste valmimist vaadeldes rõhutanud Suitsu noorusluule seoseid kirjaniku intellektuaalse ja emotsionaalse eluga (vt nt Andresen 1983b: 102–103). Naine Suitsu luules ei ole abstraktne, ta luuletused on kirjutatud reaalsele naistele ja reaalses naisest, kelles ta otsis muusa kõrval ka intellektuaalselt võrdset partnerit. Suits ise on konstateerinud: „Kui vähe on meil tõepoolest neid, kes naist armastavad romantilise ja mitte ainult naturalistliku armastusega” (Suits 1931: 55).

Friedebert Tuglase jaoks olid Noor-Eesti aastad pagulasaastateks, need olid rikkalike kunstikogemuste saamise aastad, aga ka ühe mehe noorusaastad kahekümnendast kolmekümnenda eluaastani. Tuglas on oma pagulasaastaist palju kirjutanud mälestustes, mõnevõrra marginaalides ja säilinud on ka päevikulaadsed eluloolised märkmed,⁹ kuid kõik need allikad on väga sõnakehvad eraelu osas. Tuglase säilinud kirjavahetused on täidetud kirjanduselu küsimustest. Hilisem kirjavahetus Elo Tuglasega on isiklik ainult pealispindselt. Ka eraelus järgis Tuglas juhtkirja – teha müüte.

1907. aasta septembris üüris Tuglas koos eesti pagulase Karl Wachtbergiga toa Helsingi lähedal Oulunkyläs, Ålanderite peres, kus oli palju noori: neli tütart ja kaks poega. Teistest lähedasem vahekord tekkis Tuglasel Hanna Maria Ålanderiga (snd 1879) ja noorima perekonnaliikme Elsa Kajga (Puhvel 1976: 530–531). Lähedane sõprus Ålanderite perekonnaga kestis kogu Tuglase pagulusaja, ümmarguselt kümme aastat. Aino Suits meenutab, kuidas Tuglase Oulunkylä sõbrad käisid Tuglasel külas, kui see elas Suitsude poolmööbleeritud toas. „Hanna, vanem, oli tugeva kehaehitusega blondiin, heatahtlik ja emalik Tuglase vastu. Teine õde oli palju lühem, sale, tumedate juustega ja tuliste silmadega tüdruk. [--] Tuglase unetud ööd, peavalud, fantaasiad, kaks õde, meeleolud tunduvad minule nii tuttavana „Felix Ormussonis.”” (Suits-Kangro 1987: 143–144.)

⁸ Suitsu varase luule äärmuslike hinnangute kohta: vt Kruus 1986.

⁹ Eluloolised märkmed on varasema päeviku ümberkirjutus (vt Tuglas 1996).

Tuglase „Noorusmälestustes” (1940) on üksikasjalikult juttu paljudest kaasõpilastest ja tutvavaist, kaasteelistest või värvikaist kaasaegseist, kuid naissoost kaasaegseist on rohkem juttu ainult Aino Kallasest, keda Kai Laitinen Noor-Eesti albumite ustavamaks ja usinamaks abiliseks nimetab (Laitinen 1972: 267–272).

Kui Suitsu jaoks oli armastuskirjade vahetamine osa kultuurilisest konventsioonist, siis Tuglasele oli see eraelu saladus. Tuglase kirjad Hanna Maria ja Elsa Kaj Ålanderile ei ole säilinud (Puhvel 1976: 536). Nii nagu Suitsule, olid ka Tuglasele Soomes veedetud aastad vaatamata vahepealsele loomingulisele kriisile loominguliselt produktiivsed. Ålanderite majas on kirjutatud näiteks novellid „Toome helbed”, „Merineitsi”, „Põrgu väravas” ja seal kirjutas ta ka pooleli jäänud romaani „Pühajärv”.

Aaviku ja Tuglase jaoks muutus naine sageli ideede maailma sümboliks.¹⁰ Niisuguse sümbolina on naine kujutatud näiteks Tuglase novellis „Maailma lõpus.” Hiigelneitsit iseloomustatakse seal nii: „Ta oli himune nagu loodus ja täitmatu nagu maa” (Tuglas 1957: 331). Naine-loodus on ohtlik: „Siis mõistsin lõplikult: See on sinu surm. See on naine. See on meestesööjate maa. Tee midagi, või muidu sured sa siia!”¹¹ (Samas, 338.)

Ent Tuglase loomingus on ka teistsugune naine: romantiline revolutsionäär, mõttekaaslane, revolutsiooni märter. Seda tüüpi naised on esindatud novellides „Midia” ja „Kahel pool seinat”, romaanis „Felix Ormusson” esineb taoline naine vihjelise Liisa Saviojana, lähedane on ka noore ebaküpse tütarlapse, Marioni trotslik kuju „Felix Ormussonis”.

Kolme keskse nooreestlase – Aaviku, Suitsu ja Tuglase – naise-representatsioonides võib vaevalt leida midagi ühist, need olid pigem pidevas muutumises kui juba valmis. Aaviku ja Tuglase seisukohad lähtusid modernistlikust käsitusest, varasema romantismi ja sümbolismi puhast naiselikkust esindava ideaaliks muudetud naise eitamisest. Suitsu luules esineb naine sageli ka romantilise ideaalkujuna, kuid mitte enam kehatuna, vaid mehega füüsiliselt ja vaimselt võrdväärseina.

20. sajandi alguse eesti kirjanduses puudus see eluline pinnas, mis toitis moodsat kirjandust Lääne-Euroopas. Toomas Karjahärm on sedastanud, et Euroopa tööeline avastamine ja teadlik omaksvõtt rahvusliku eliidi poolt leidis aset 20. sajandi alguses peamiselt kirjanduse kaudu (Karjahärm 2001: 49). Samaaegselt Euroopast õpitud modernistliku kirjanduse võrsetega arenes eesti kirjanduses realism. Maaelu muutumine ja tööstuse areng löid elu kriitiliseks kujutamiseks soodsa pinnase. 20. sajandi alguseks oli eesti kirjandus jõudnud realismi ja naturalismi. Esimesed uue naise kujud on pärit Eduard Vilde, Ernst Peterson-Särgava, Mait Metsanurga teostest, kes kujutasid iseseisvaid, töötavaid, eluraskusi kogevasid naisi; Vilde ka objektiks muudetud naist, kes on sunnitud müüma oma keha. Siinsest käsitlusest väljapoole jäävad ka A. H. Tammsaare üliõpilasnoveellide naiskujud.

¹⁰ Vt selle kohta Pirjo Lyytikäinen raamatust „Narkissos ja sfinksi” (Lyytikäinen 1997).

¹¹ Seda teemat on käsitlenud Marta Sillaots 1913. aastal ilmunud ülevaates „Naine meie uuemas kirjanduses” (vt Reichebach 1913) ja Tiina Kirss artiklis „Ruthi õed: sajandipöörde naiste reaalsus ja fantaasia” (vt Kirss 2006).

Kuid mida mõtles, millisest maailmast unistas kirjutav naine 20. sajandi alguses? Soomes õppiv Leeni Ploompuu (1912. aastast Vesterinen), kes hiljem tõlkis soome kirjandust ning esindas karskus- ja hõimuliikumise aktivistina levivaid rahvuslik-sotsiaalseid suundumisi, kirjutas 14. septembril 1907 Eduard Hubelile, taunides nii naturalistlikke naisekujusid kui ka Noor-Eesti naist: "Aga tervele ja täielisele elule on vaja armastust. [---] Ja noored, kes tahavad täielist ja tervet elu maitseda, need ütlevad kirjanikudele: andke meile armastust tagasi, ei – haiglane unistus vaid terve armastus, kõnelge meile – ei armatsemisest, mis täna leegitseb ja homme on kustunud, vaid armastusest, mis jäädav on!" (EKLA, f 273, m 9: 2, l 8.) Noor-Eesti kirjutav naine esineb 20. sajandi alguses kahe äärmise võimalusena, mida ei esinda niivõrd Ella Murriku kõrge lend, kuivõrd pigem kahe naisluuletaja, kahe Marie elud kunstis. Ajastut mõtestada püüdes on Laura Marholm 1897. aastal avaldanud essee „Tänapäeva naine”. Selles iseloomustab ta kolme naisetüüpi: *une détraquée, la cérébrale ja la grande amoureuse* (Marholm 2004: 173–175). Marholmi jälgedes leiaksime, et paljud 20. sajandi alguse naised mahuksid esimesse tüüpi, mida iseloomustab uhkus, taktitunne ja „ohjeldamatu neitsilikkus”, paljud sobiksid ka teise tugevalt intellektuaalsete naiste rühma, „alles arenevasse tüüpi”, vähesed aga esindaksid suure armastaja (*la grande amoureuse*) tüüpi, julgete ja terase mõistusega naiste arengu küpsusfaasi, kultuurinähtust, mis on „naise elu kõrgeim aste” (Marholm 2004: 175).

Lõuna-Eestist, Urvaste popsiperest pärit Marie Heiberg (1890–1942) ei saanud vaesuse tõttu kuigi palju kooliharidust. Tuglas ja Suits aitasid Heibergil kokku panna esimese värsikogu „Murelapse laulud” (1906), mis äratas värskuse ja kujundlikkusega tähelepanu. Andekas maatüdruk ei suutnud leppida võimaluste piiridega, vaid unistas printsi armastusest ja liidripositsioonist, mille jaoks tal puudus aga ettevalmistus. Vaesusele ja lühikesele tähelennule järgnes Heibergi vaimne kokkuvarisemine. Meelehaigus ja anderikkus moodustasid üheskoos kombinatsiooni, mis eriti hästi sobis dekadentsi anumasse, kuid ei aidanud noorel poetessil kirjanduses jätkata. Eredate impressioonide aeg jäi lühikeseks, haigena ja rahatuna pidi ta naasma linnast kodukohta, kus teda keegi ei oodanud. Elu viimased kümnendid veetis ta vaimuhaiglas. Marie Heibergi lugu ei ole erandlik, paljud andekad, kuid kehvast perest maatüdrukud ei jõudnud kunagi oma kirjaridade, piltide või muu loomingulise eneseväljenduse kokkupanemise ja publiku ette toomiseni, kuid – tõsi küll – säilitasid raske töö juures enamasti vaimse tervise.

Marie Under (1883–1980), rändkaupmehe ja pesunaise tütar, on kui mitte ainuke, siis neid harvu erandeid tolle aja eesti naiste hulgas, keda võiks iseloomustada ka kui *la grande amoureuse*'i. Sündinud linnas, oli ta siiski pärit ühiskonna madalamast kihist. Ometi ei olnud seisus eesti seltskonnaks takistuseks, küll aga tühi rahakott. Ka Underi haridustee jäi lõpetamata, kuid see oli parem maalt pärit luuleõe Marie Heibergi omast. Ka Under polnud hellitatud: käsusõnast kinni pidavad vanemad pidasid ranget kasvatust oma vanemakohuseks, kuid valjuse varjus oli ka armastus. Linna õhk teeb vabaks – see oli eesti talupoja mitmesaja aasta kogemus. Linna pääsenud talupojast võis saada isand, vähemalt sai ta maaelu kohustuste koormast priiki. Ühe vähese eesti naisena 20. sajandi alguses võitles Under välja eneseteostuse vabaduse.

Võidelnud aastaid vaimselt toitva keskkonna eest ja küpsenud pikkamööda, ei kulgenud ta areng sünkroonselt Noor-Eesti arenguga. Underi looming jõudis modernismi faasi ajal, mil esimene Eesti modernismi-projekt, Noor-Eesti, 1915. aastal lõpule jõudis.

Kirjandus

- Alttoa, Villem** 1965. Eduard Vilde. Tallinn: Eesti Raamat.
- Andresen, Nigol** 1976. Gustav ja Aino Suitsu kirjad Friedebert Tuglasele. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale IX. Toim M. Kahu. Tartu: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia], lk 81–174.
- Andresen, Nigol** 1983a. Elu tuli. Gustav Suitsu tulek luulesse. – Nigol Andresen, Suits ja tuli. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5–23.
- Andresen, Nigol** 1983b. Maailma vari üle rohtaia. Gustav Suitsu luulest 1913–1916. – Nigol Andresen, Suits ja tuli. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 67–96.
- Eesti...** 1902 = Eesti naesterahva eest! – Eesti Postimees, 10. jaan.
- Feltmann, Elly** (koost) 1897. Eesti Nais-luuletajate Album. Viljandi: H. Leoke.
- Hatavara, Mari** 2001. Kirjallisuuskriitikin suhtautuminen naisiin romaanikirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa. – Lähikuvassa nainen: näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin. Toim. P. Lappalainen, H. Grönstrand, K. Launis. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 68–106.
- Hinrikus, Mirjam** 2004. J. Randvere „Ruth” ja Otto Weiningeri „Geschlecht und Charakter”. – Ariadne Lõng, nr 1/2, lk 29–42.
- Hinrikus, Mirjam** (koost) 2006. J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Toim Ü. Kurs. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- J. Randvere [Johannes Aavik]** 1980. Ruth. (Loomingu Raamatukogu 34/35). Tallinn: Perioodika.
- Jõgi, Olev** 1969. Gustav Suitsu kirjad Johannes Aavikule. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 545–558.
- Kallas, Aino** 1921. Gustav Suits. – Aino Kallas, Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tlk F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 49–72.
- Kangro-Suits, Helga** 1987. Aino ja Gustavi lugu: kirjade, luuletuste ja Aino mälestuste põhjal. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Karjahärm, Toomas** 2001. Eesti intellektuaalide Euroopa identiteet 20. sajandi esimesel poolel. – Acta Historica Tallinnensia, nr 5, lk 45–74.
- Kirss, Tiina** 2006. Ruthi õed: sajandipöörde naiste reaalsus ja fantaasia. – J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Koost M. Hinrikus, toim Ü. Kurs. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 71–79.
- Kruus, Rein** 1986. Kus öeldi: „libude laulik”? – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 39–40.
- Kull, Ferdinand** 1996. Mässumehi ja boheemlasi: mälestusi 1905. a. revolutsioonäridest, vanglastest ja Pariisi eesti kunstiboheemkonnast. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Köpp, Johan** 1991. Mälestuste radadel III. Tallinn: Eesti Raamat.
- Laitinen, Kai** 1972. Aino Kallas ja „Noor Eesti”. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 267–272.

- Lepp, Marta** 1922. 1905. aasta romantika. Mälestused I. Tartu: Noor-Eesti.
- Lindssalu, Elo** (koost, toim) 2006. Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid / Young Estonia 100. Critical and Comparative Retrospectives. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Luiga, Juhan** 1995. Noor-Suomi-Eesti. Märkused 10-aastasest „Noor-Eestist” ja 25-aastasest „Nuori Suomist”. – Mäss ja meelegaigus. Koost H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 274–318.
- Lyytikäinen, Pirjo** 1997. Narkissos ja sfinksi. Minä ja toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marholm, Laura** 2004. Tänapäeva naine. – Ariadne Lõng, nr 1/2, lk 172–179.
- Mihkla, Karl** 1966. G. Suitsu kirjad H. Murrikule. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 111–119.
- Mutti [Marie Under]** 1905. Ema laul. – Noor-Eesti I. [Tartu]: Kirjanduse Sõprade kirjastus, lk 192–193.
- Mäelo, Helmi** 1957. Eesti naine läbi aegade. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Mäelo, Helmi** 1961. Elutegevuses. Mälestusi. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Naisküsimus** 1910 = Naisküsimus. – Virulane, 6. veebr.
- Nipman, Lucie** 1978. Noorusaastate sõber. – Mälestusi A. H. Tammsaarest. Koost E. Teder. Tallinn: Eesti Raamat, lk 101–107.
- Palm, August** 1937. Villem Reiman. Saavutusrohke rahvuslik võitleja. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Palm, August** 1983. Kuressaare nooreestlased ja nende ajakiri. – Trükisõna ja selle saladuste ümber. Uurimusi ja artikleid. Koost M. Kahu. Tallinn: Eesti Raamat, lk 12–50.
- Poska-Grünthal, Vera** 1936. Naine ja naisliikumine: peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Puhvel, Heino** 1976. F. Tuglas Oulunkyläs. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 528–536.
- Pusta, Kaarel-Robert** 1960. Kehra metsast maailma. Mälestusi I. Stockholm: EPM.
- Raamot, Mari** 1962. Minu mälestused. Geislingen: Kultuur.
- Reichenbach [Sillaots], Marta** 1913. Naine meie uuemas kirjanduses. – Oma Maa III. [Toim] E. Virgo. Tartu: Postimees, lk 1–51.
- Sillaots, Marta** 1939. Sealtpoolt künniseid: tagasivaade. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.
- Suits, Gustav** 1931. „Noor-Eesti” ajakirja seismajäämise puhul. Mõned sisse- ja väljavaated. – Gustav Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel. Tartu: Noor-Eesti, lk 52–57.
- Suits, Gustav** 1963. Kogutud luuletused. Eesti Kultuuri Koondis.
- Taar, Helene** 1905. Uue aja naisliikumine. – Võitluse päivil. Tartu: Noor-Eesti, lk 22–29.
- Talve, Ilmar** 1958. Gustav Suits ja ta kaasaeg enne Noor-Eestit. – Tulimuld, nr 6, lk 287–292.
- Thauvón-Suits, Aino** 1964. Gustav Suitsu noorus: kirjade, luuletuste ja mälestuste põhjal. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Tuglas, Friedebert** 1935. Kriitika IV. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert** 1957. Felix Ormusson. Valik novelle. Teosed. 2. kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert** 1990. Kogutud teosed 6. Noorusemälestusi. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tuglas, Friedebert** 1996. Eluloolisi märkmeid. 1, 1906–1944. (Litteraria 11). Toim K. Metste. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Virgela.

Under, Marie 1910/11. Kevadelaulud. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 510–511.

Vihma, Helgi (koost) 1990. Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Tallinn: Valgus.

Wuolijoki, Hella 1995. Koolitüdrukuna Tartus, 1901–1904. Tallinn: Eesti Raamat.

Wuolijoki, Hella 1996. Ülikooliaastad Helsingis. 1904–1908. Tallinn: Eesti Raamat.

Käsikirjalised allikad

Gustav Suits, [Mälestused]. – EKLA, f 279, m 13: 6.

Jaan Roos, Gustav Suits. – EKLA, f 236, m 17.

Johannes Aavik, üksteist kirja Glafira Niidule ja Alice Riksile. – EKLA, f 275, m 2: 13.

Johannes Aavik, Arvustus [E. Peterson-Särgava novelli „Elsa” puhul]. – EKLA, f 275, m 20: 15.

Leeni Ploompuu, kolmkümmend seitse kirja Eduard Hubel’ile, 16. VIII 1907 – 19. IV 1908. – EKLA, f 273, m 9: 2.

Minni Kurs-Olesk, kuuskümmend kirja Lui Oleskile 14.VI 1901 – 26. XI 1929. – EKLA, f 185, m 27: 20.

Lui Olesk, ükssada kaheksa (+kaks) kirja Minni Kurs-Oleskile + mustandeid (2), 25. VI 1899 – 16. VIII 1910 ja d-ta. – EKLA, f 185, m 29: 4.

Rutt Hinrikus – Eesti Kirjandusmuuseumi teadur. Peamine uurimisteema 20. sajandi eesti kirjandus, eesti eksiilkirjandus ja Eesti elulood. Ta on toimetanud mitmeid raamatuid eesti kirjandusajaloost, koostanud antoloogiad „Eesti elulood” I–III.

E-post: rutt@kirmus.ee